

הגואל מדלג על חבל

ספרו השני של שמאי גולן, "אשמים"¹, הוא מעין המשך לספר הראשון. ההמשכיות מתבטאת בזמן ובתנאים: בספר מסופר על כמה צעירים וצעירות, ומדריכם הקשיש יותר, כולם פליטי השואה. מפוליך שלאחר המלחמה הם מוברים מעבך לגבול, לצרפת. שם מקבל אותם מדריך צעיר, יליד הארץ. המשך דרכם – בספינת מעפילים רעועה, שלא נחמזל לה מזלה: הבריטים לוכדים אותה, והמעפילים נשלחים מיד לקפריסין, עוד בטרם הצליחו לנשק את אדמת הארץ הנכספת. כלומר: גם "אשמים" מסתיים בשלב-שבדרך בגורל הגיבורים; שהרי קפריסין, אליה מועדות פניהם בסוף הסיפור, אינה אלא תחנת מעבר. לא כן הדבר לגבי חיימק, מכרינו מב"אשמורת אחרונה": חיימק כבר לא יגיע לעולם ל"בית-היתומים שבארץ-ישראל". חיילים אנגלים רוצחים אותו בדם קר, כאשר הוא מגלה התנגדות לרדת מספינת המעפילים. חיימק לא נתכוון כלל למות מות גיבורים: הוא חשב שיחבטו בו קצת, באלות, והוא יוכל להפגין כמה כחמים כחולים, כדי שבני הקבוצה יתפעלו ממנו, ויפסיקו להתנהג אליו כילד. אלא שהנער שוגה בחישוביו: במקום להצטרף לגוש המעפילים, הוא נשאר בודד מאחור; ומכיוון שאיש אינו עד למתרחש, נותנים החיילים (הכלניות, זכורות לטוב) פורקן אכזרי לזעמם שהצטבר בהם בעקב ההטרדה הבלתי נעימה.

בנקודה זו אנו מגיעים להבדל עקרוני בין "באשמורת אחרונה" לבין "אשמים". "באשמורת אחרונה" היה ספר בעל יסודות אוטוביוגרפיים ברורים. חיימק הוא שעמד במרכז הסיפור, ודרך עיניו, עיני ילד, ראה הקורא את המתרחש. יש להניח, שהסופר הזדהה במידה רבה עם הנער. תיאור המציאות הנוראה דרך עיניו של ילד יש בו מעלות משלו. בצורה זו ניטלת לעיתים המשמעות האיומה מן המתרחש. תפישתו של ילד אינה מספקת להתמודדות עם המלחמה ועם הרדיפות. הוא מתרגם את המציאות לשפתו המיוחדת; בדרך זו מתאפשר תיאור אמנותי. הילד אינו שופט, שוקל, מוציא מסקנות מדוייקות; עולם התוהו ובוהו הופך לממש מבלי שתתעוררנה שאלות.

גם בספר "אשמים" מתוארים דברים שהסופר חזה בהם במו עיניו. אלא ששוב אין כאן דמות מרכזית, שמורגשת הזדהות אתה. הנער חיימק, החוזר ומופיע

גם בספר זה, והוא הצעיר בבני החבורה, אינו גיבור עיקרי, כי אם אחד בגלריה של דמויות. כל דמות מתוארת בתורה: קלארה, אשר אביה הרופא נותן את שיני הזהב וגשר הפלאטינה שלו לעגלון, על-מנת שיביא את הילדה למנזר; מינה, אשר הוריה עוזרים לה לקפוץ מן הרכבת המובילה יהודים למחנה השמדה. קלארה מתקבלת למנזר, ושם היא לומדת לכפר על פשעי עמה בתפילה וסגידה לישו. מינה מצליחה להימלט, וכמה שנים היא מבלה במרתפון קטנטן תחת האדמה, בביתו של אכר. כל יום ראשון בשבוע בא האכר לדרוש את התשלום עבור ההארכה – על הנערה למלא את מקום אשתו שנפטרה. מינה אינה שוכחת את המרתף, וקלארה אינה שוכחת את המנזר. ובצד אלה ישנו גם סיפורו של אמנון, המדריך מארץ-ישראל, בן הקיבוץ; גם בעברו יש מספר נקודות תמוהות, אם כי, כמובן, מסוג אחר לגמרי מן הבעיות שהאפילו על נעוריהם של הפליטים. חיימק הוא דמות צדדית יותר; העובדה, שהסופר מניח לו למות בידי החיילים האנגלים, עם סיום הספר, אף היא מבטלת את הזהות הביוגראפית.

הציר עליו סובב הספר הוא המפגש בין קבוצת הנוער, פליטי השואה, לבין הצעיר הארצישראלי, אמנון, החייב להביאם ארצה. מפגש זה מתואר ברגשות מעורבים. צופים אנו בהתנגשות הבלתי נמנעת בין המדריך הקשיש, שץ, לבין אמנון, השליח הצעיר מארצישראל. שץ, כמו חניכיו, הוא מניצולי השואה. בנעוריו נתפש לרעיון הציונות והיה חבר בתנועת נוער. בזמן המלחמה הצטרף לפרטיזנים, והצטיין בכוח עמידה ובאומץ לב. אשתו ובנו ניספו בשואה. שץ הוא שקיבץ את הצעירים והכינים לקראת העליה ארצה. הוא שהצליח להוציא את קלארה מן המנזר, למרות התנגדותה של אם המנזר, ולמרות ערוב המושגים של הנערה עצמה, אשר בעקב שטיפת המוח שקיבלה במנזר, שוב אינה יודעת למי היא שייכת ובמי עליה להאמין. עתה שץ הוא אדם עייף ומקריח. בתוך הקבוצה עליו להיאבק על מעמדו כנגד גורפינקל, האורב לכל גילוי חולשה מצידו ומבקש לגזול את מעמדו. ולאחר שנמלטים הם בחשאי מפולין ומגיעים למפגש המיועד בטירה צרפתית – מוצא שץ את אמנון המחכה להם, והוא אינו עולה בקנה אחד עם תקוותיו וציפיותיו של שץ. קיווה שץ שיהא זה אדם בגילו, מצוי ובקי בתולדות התנועה; אחד היודע לעשות נפשות למען הרעיון הציוני. כאשר רואה שץ לראשונה את אמנון, והנה זה בחור צעיר, שזוף, קל רגלים, הלבש מכנסי חאקי קצרים ונועל סנדלים, ובידיו חבל קפיצה, מעליו הוא מנתר בכל שעה מתאימה ובלתי מתאימה – עולה בו חימה על שכך עשו לו, על שהרכיבו אחד כגון זה אלוף לראשו. שונה במקצת היא תגובתם

של הצעירים: בעיניהם, כמובן, מעלה היא להיות צעיר. מעלה בעיניהם הוא גם כושרו הגופני של אמנון, ששץ, מפאת עומס שנותיו ועברו שוב אינו יכול להתחרות בו. וכעבור זמן קצר רובם מתחילים לנתר על חבל, כדוגמת המדריך החדש, שרגליו מהירות מלשונו. אמנון מתעמל אתם ומאמן אותם. עליו ללמד אותם את תורת ההגנה העצמית ותורת המלחמה – והוא מלמד אותם קפא"פ. לעומת זאת, אינו יודע כיצד לדבר אתם; הוא שולט רק בעברית, ערבית ומעט אנגלית. אינו יודע פולנית ואינו יודע יידיש. שץ חייב לתרגם את דבריו לחניכים. ולא זו בלבד, אלא שגם בעברית אינו קל דיבור; כולם מגחכים, כאשר הוא מנסה להקריא להם נאום מן הכתב. אפילו קלארה, שיחסי אהבה מוזרים מתרקמים בינה לבין אמנון, זועמת לעיתים על שבא אליהם ללא לשון. "הרוץ הציפה לפתע. הרי ידע שיבוא אלינו. כיצד חשב לבוא? באילמותו ובמקל הקפא"פ ובמכנסי החאקי? ואיך נבין אותו בלי שפה. איך אדע אותו והוא אילם."

שץ, מטעמים מובנים, מנסה לבטל את סמכותו של אמנון – ואמנון מגיב מייד. ההתנגשות מתבטאת, לרוב, בחצאי מילים, במעשים קטנים של יום יום. אך יש גם שהשנים מגיעים לוויכוח עקרוני, בינם לבין עצמם. אמנון משמיע את הטענה הרגילה של בני הארץ: מדוע הלכו בני הגולה כשיות לשחיטה. מדוע לא גילו התנגדות; מדוע לא נלחמו. הוא מושך הקבלות בין יהודי אירופה לבין היישוב הארצישראלי – וההקבלה, למותר לומר, אינה לטובתם של הראשונים. תוך כדי טיעונו שוגה אמנון בכמה נקודות – שכן ברור שהקבלה מעין זו אינה יכולה להתאים לכל אורך הדרך. בוויכוח גובר שץ על אמנון, שכן כושר הביטוי שלו עולה פי כמה על זה של אמנון. אולם המעניין הוא, שבעצם שץ אינו רוצה לזכות בוויכוח. הוא היה מבקש, שאמנון ינצח אותו; היה רוצה לקבל על עצמו את מרות ארצישראל.

הקורא הישראלי, שקרא כבר ספרים שונים על המפגש בין בני הארץ לבין הניצולים, עלול להעלות בזכרונו מעמד אחר, מופלא, מספרו של חנוך ברטוב, "פצעי בגרות"; האדם הראשון המופיע מ"שם" במחנה חיילי הבריגדה, על הגבול האוסטרי, והוא לוחש: "אחי שלי, ברוכים תהיו... גם אם אחרו פעמי מרכבותיכם". הד רחוק של ברכה מזעזעת זו נאצל לכל שליחי ארץ האבות.

לזכותו של המחבר יש לומר, כי אינו מרדד את הדמויות. אמנון אינו הצבר הסטיריאופי, בעל הקליפה הנוקשה ולב הזהב, הגיבור העשוי ללא חת; יש לו בעיות משלו, ויש לו גם רגעים של חולשה, בהם הוא מפקפק בנכונות

שליחותו. רגעים אלה הולכים ומתרבים, כאשר מתקרבת ספינת המעפילים לחופי הארץ, ובאופק מתחילות להסתמן הצלליות המאיימות של אניות מלחמה בריטיות. אמנון מתמלא רחמים על העולים הרבים שאיננו מכיר אותם, ועל המעטים אותם הספיק להכיר ולהדריך. גם הרהור של כפירה מתגנב לליבו: למראה קלארה הוא מהרהר, כי כל תרגילי הקפא"פ שלמדה, יהיו חסרי ערך ברגע העימות עם חיילי המשחתות. כאן גם מתעוררת שאלה רצינית: האם אחראי אמנון, בכל צורה שהיא, למותו של חיימק? האם הוא אחראי לפציעתו האנושה של יהודה? האם הישלה את האנשים הנתונים לחסותו? קשה לחרוץ דעה בענין זה. אמנם אמנון מפגין גבורה בהתנגשות הראשונה עם האנגלים; הוא מפגין גם מידה של תבונה והתאפקות אך זאת רק לאחר שהוא רואה את יהודה הפצוע. וישנה כאן עוד נקודה, שהיא אינה נעימה ביותר: אמנון נעלם לפני שהאנגלים מורידים את המעפילים בכוח מן הספינה, ומעבירים אותם לאנית הגירוש המפליגה לקפריסין. על אמנון מוטלים עוד תפקידים, בארץ. על כן נמצאו דרכים לדאוג לשלומו. ואילו על המעפילים מוטל יהיה התפקיד למצות את הכוס עד תומה.

אוגוסט, 1968.

הערות להגואל מדלג על חבל

1. אשמים, מאת שמאי גולן, הוצאת מסדה, 1968.